

רותם הקשר

נקודות למחשבה בעקבות תגובתו של הרב יצחק קלימן

אפתח בתודה גדולה לחברי הרב יצחק קלימן על תגובתו היסודית והעמוקה למאמרי. התגובה מעלה כמה נקודות עקרוניות למחשבה ודיון להמשך. אפרט את הנקודות בהתאם לסעיפי התגובה של הרב יצחק.

א. אם לדין – יש תשובה

1. מהו שלום?

בסעיף זה הרב יצחק מסכם יפה את טענתי במאמר. במהלך המאמר הצגתי את המחלוקת העקרונית בין צוריאל אדמנית לרב מנחם הרטום. הרב הרטום טוען שיש לפסוק כדעת רש"י בהבנת המושג "שלום", ולפיכך קובע שאנחנו במצב של "שלום" שמחייב את הפיכת הצומות לימי שמחה. צוריאל חלק עליו וטען שאנחנו במצב של "רצו" ולא של "שלום". בעקבות ההבנה שלי ש"שלום" אצל כל הראשונים מוגדר כמצב אוטופי, לא קיבלתי בסיכום דבריי את שיטת הרב הרטום, והצעתי לנהוג ב"ז בתמוז כהצעתו של צוריאל. אמנם למראית עין אין הבדל מעשי בין שתי הגישות, שהרי שניהם קראו לבטל את הצום ולקיים במקומו סעודת מצוה; אך כפי שהראיתי במאמר, ההבדל ביניהם מהותי ברמת התפקיד ההלכתי של הסעודה: האם מטרתה היא זכר לסיבת ביטול הצום (צוריאל) או מימוש החובה ההלכתית הנובעת מההגעה למצב של "שלום" (הרב הרטום).

2. מה הציבור רוצה?

א. האם מותר לפסוק כנגד רוב הציבור?
הערה זו של הרב יצחק חשובה מאוד, ומהווה בסיס עקרוני לדיון על שיטת הקיבוץ

הדתי בחידוש ההלכה. תנועת הקיבוץ הדתי באופן שיטתי קיוותה שהרבנות הראשית תהיה עימה במהלכי השינוי השונים, אך מעולם לא חיכתה לרבנות כאשר התגלו חילוקי דעות בלתי ניתנים לגישור. אביא לכך דוגמאות אחדות:

אמירת הלל ביום העצמאות: בעוד שבקיבוץ הדתי קבעו לאחר הקמת המדינה שיש להגיד הלל על הנס הגדול שזכינו בו, הרבנות הראשית התנגדה לכך בתוקף, וקבעה שרק לאחר שירושלים תשוחזר יהיה אפשר לדון בכך. הקיבוץ הדתי לא חיכה לרבנות הראשית והוציא מחזור בו קבע חובת אמירת הלל בערב ובבוקר. לאחר מלחמת ששת הימים הרבנות עדיין עמדה בסירובה לקבוע הלל ביום העצמאות, ורק לאחר כמה שנים, כשהרב שלמה גורן היה הרב הראשי, הוא הצליח להעביר ברבנות הראשית את ההחלטה שיש להגיד הלל (כבר בראשית המדינה, כרב ראשי לצה"ל, היה הרב גורן שותף לשיטת הקיבוץ הדתי בנושא זה). האם החלטת הקיבוץ הדתי להגיד הלל על נס תקומת המדינה הייתה שגויה כי רוב העם התנגד אליה?

לימוד תורה לנשים: בימים שבהם רוב הציבור הדתי התנגד בתוקף מבחינה הלכתית ללימוד גמרא לנשים, בבתי הספר של הקיבוץ הדתי תלמידות ותלמידים למדו גמרא יחד. מאוחר יותר התנועה אף הקימה מדרשה פורצת דרך בה נשים למדו גמרא. מעשה מהפכני זה סלל את הדרך להתקדמות המשמעותית בלימוד תורה לנשים בארץ, עד המצב שאנחנו נמצאים בו היום. האם החלטת הקיבוץ הדתי לאפשר ואפילו לעודד נשים ללמוד תורה ברמה גבוהה, בניגוד לעמדת רוב עם ישראל, הייתה שגויה? **גיוס נשים לצבא:** הקיבוץ הדתי מאז ומתמיד דחף את בנותיו למסלול צבאי. דחיפה זו לוותה באופן עקבי בביקורת חריפה מצד רוב הציבור הדתי בארץ, ומצד הרבנות הראשית בפרט. למרות הביקורת, הקיבוץ הדתי עמד על עמדתו העקרונית, אליה מצטרפות בימינו עוד ועוד נשים מהציבור הדתי. האם הקיבוץ הדתי שגה בהחלטתו לעודד נשים להתגייס, בניגוד לעמדת הרבנות הראשית?

אפשר לפרוש עוד דוגמאות שונות לשינויים בהלכה שנולדו ביוזמת חלק קטן מהציבור בניגוד לעמדת הרוב, אך חשוב להבין את ההבדל המהותי בין שינויים שמטרתם לקדם דברים, כמו קידום לימוד התורה של נשים, לבין שינויים הנעשים בלידת ברירה מבחינה מהותית, כמו ההחלטה של צוריאל אדמנית והרב דב רפל לבטל את צומות החורבן. מבחינה הלכתית לא היה קורה הרבה אם נשים היו ממשיכות לא ללמוד גמרא, אך לפי תפיסתם של צוריאל והרב דב רפל, המשך הצום ב"ז בתמוז לאחר מלחמת ששת הימים נוגד את ההלכה ולכן אינו אפשרי. צוריאל אמנם פנה, כמצוין במאמר, לרבנות הראשית בבקשה שיצטרפו לקריאתו לחידוש ההלכתית, אך

ברגע שהבין שאין מענה, לא עמדה בפניו ברירה אלא לקרוא בעצמו לביטול הצום, שהרי אחרת היה כופר בחסדי ה'. באותו האופן, לו היה ממשיך להגיד את נוסח התפילה הרגיל בתחנון הארוך של שני וחמישי אז היה, לתפיסתו, דובר שקר בתפילה. בהחלטה זו, צוריאלי, הרב דב רפל ועוד רבים אחרים הלכו בדרכם של אהרון ובניו הנותרים, שלא הסכימו לאכול את שעיר החטאת בתוך ימי האבל על נדב ואביהו, בניגוד לעמדה ההלכתית המקובלת באותו זמן אותה ייצג משה. החלטה עקרונית זו שלהם אמנם לוותה בהתחלה בביקורת מצד "הממסד ההלכתי" (משה), אך לאחר שמיעת הטיעון ההגיוני שלהם דעתם התקבלה והובילה לשינוי הלכה לדורות.

ב. האם אפשרי שיהיו מנהגים שונים בין קהילות סמוכות?

ברוך ה' זכינו לחיות בנס קיבוץ הגלויות. נס זה הביא עימו מנהגים שונים, ותפיסות עולם שונות. בעקבות כך כל מי שיסתובב בכל שכונה או ישוב ממוצע יוכל לראות בתי כנסת של עדות מגוונות עם מנהגים שונים. אדם אחד יכול לאכול בשר עם כשרות רגילה, ושכנו יחשיב אותה כטרפה. בבית כנסת אחד יגידו "למנצח" ובשני לא. בקהילה אחת אפילו ספר התורה יעמוד לכבוד המדינה בתפילה לשלום המדינה, ובקהילה השכנה מדובר בדברי אפיקורסות שאסור אפילו לכתוב אותם בסידור. בקהילה אחת יגידו בסוף התפילה "יחי אדוננו מורנו ורבנו מלך המשיח לעולם ועד" ובקהילה הסמוכה דבר זה יחשב למעין עבודה זרה. בבית כנסת אחד נשים יקראו בתורה, ובבית הכנסת הסמוך נשים יוכלו להיות רק מאחורי קיר אטום. בקהילה אחת יחיו נשים בלי פתרון מרבם לעקרות הלכתית, ובקהילה אחרת ילמדו ספר של רבנים הנוקטים בדרכים מרחיקות לכת כדי למנוע תופעה זו. בקהילה אחת להט"ב יהיו מוקצה מחמת מיאוס, ובתוך אותה קהילה תהיה משפחה שבנה הלהט"ב הוא חלק טבעי ממנה והם לא מוכנים לוותר עליו. ועוד ועוד.

יש מחלוקת גדולה בציבור האם בימות המשיח ייבטלו המנהגים השונים וכולם ינהגו באופן אחיד, או שדווקא ריבוי המנהגים עצמו מבטא את ימות המשיח. כך או כך, המחלוקת על הצומות אינה חריגה בתוך המוני המנהגים והמחלוקות בכל רמות הדיון ההלכתי, ממנהגי קהילות ועד לשאלות דאורייתא.

ג. האם קביעת ההלכה צריכה להיות על פי רוב המדקדקים במצוות?

נגעתי בסעיף א בבעייתיות העקרונית של הקביעה שההלכה נקבעת על פי רוב. אגע כאן בעוד שתי הערות.

ראשית, האם רוב מי שמדקדק במצוות, וצם ב"צומות הקטנים", עושה זאת

מתוך היכרות עם הסוגיה ההלכתית לעומקה ולאחר שלמד את כל השיקולים שבה? מניסיוני במהלך כתיבת המאמר, תוך שיח עם רבים וטובים, הרוב המוחלט אינו מכיר כלל את פרטי הסוגיה ואת השיקולים השונים. לכן הקביעה שרוב מדקדקי המצוות הוא זה שיקבע בסוגיה ההלכתית נראית לי בעייתית.

ושנית, הערה צדדית אך חשובה: אמנם המחשבה שביטול הצומות נועד בשביל העצמת העבודה היא מחשבה מוטעית שנובעת מאי־היכרות עם האידיאולוגיה שעומדת מאחורי החלטה זו, אך האמירה ש"פירון עבודה" זה "שיקולי יום קטנות" מעידה על ריחוק גדול ממשנת הקיבוץ הדתי. ערך העבודה בתפיסת הקיבוץ הדתי הוא ערך דתי עליון שאסור לזלזל בו. לא המקום כאן להרחיב על ערך זה, מקורותיו התורניים, והשלכותיו המעשית הרבות, אך חשוב להכיר זאת כדי להבין שהמחשבה (השגויה) שערך העבודה הוא הגורם לביטול הצומות לא נולדה סתם.

3. האם עדיין ניתן לרצות?

פסקה זו מביאה עימה דיון עקרוני בשאלה האם כאשר טעם הגזרה בטל מאבדת הגזרה את תוקפה, כאשר הטעם ידוע.

במאמר הראיתי שהטעם לחזקת "רצו" ידוע, והוא תלוי בגלות. אי אפשר להוכיח מהראשונים את קיום התוקף של החזקה, שהרי כולם חיו לפני הקמת המדינה, בדיוק כמו שאי אפשר להוכיח מדברי הראשונים שלא צריך להגיד את התפילה לשלום המדינה כי אינה כתובה בנוסחי התפילה שלהם.

האם יש להמשיך לנהוג בימינו בדיוק כמו שנהגו בגלות? האם אין בכך כפירה בנס וכפיות טובה כלפי הקב"ה? קצרה כאן היריעה מלהרחיב על נושא גדול וחשוב זה, של שינוי המציאות המהותי שחווינו בדורות האחרונים וביטויי הראוי בעולם ההלכתי שלנו. להרחבה עיינו בדבריו המופלאים של הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ג, חושן משפט, סימן ז.

ב. גבולות הפשרה ופירוק החבילה

החשיבה של "שחור ולבן", לפיה אין אפשרות לפשרה בהלכה, מביאה לתוצאה שאנחנו חיים בה כיום – ציבור שלם שצם את כל הצומות, וציבור אחר שלא צם בכלל בצומות "הקטנים". המחלוקת המהותית בין שני הזרמים האלה (בשני גדלתי ואת הראשון הכרתי בישיבה) היא שהביאה אותי ללימוד המעמיק של הנושא. לדעתי אסור לנו לפחד מהאמירה המורכבת, שלפעמים יש אמת בכל אחת מהטענות ולא רק

בצד אחד. כל צד שנבחר יבטא רק חלק מהאמת, ויחטא למהות שהתעלם ממנה. לפיכך אני סבור שהפתרון הנכון הוא לנקוט בדרך של פשרה. עיקרון הפשרה רווח יותר במנהג מאשר בתפילה. במאמרי על עיקרון הפשרה בתפילה הראיתי כי התופעה קיימת גם בתפילה ולא רק במנהג. כאן אזכיר בקצרה שתי דוגמאות שיכולות ללמד על חשיבות הפשרה במנהג:¹

דוגמה ראשונה היא מחלוקת אדירים בשאלה האם להניח תפילין בחול המועד. הזוהר טרף את הקלפים ליהדות ספרד, כאשר קבע עונש חמור למי שיעז להניח תפילין בחול המועד. באשכנז לא קיבלו את הזוהר להלכה והמשיכו להניח תפילין גם בחול המועד, וכך נוהגים רבים בחוץ לארץ גם כיום. כאשר האשכנזים עלו לארץ הם הסכימו להתפשר כדי למנוע מחלוקת ולהתיישר עם מנהג ספרד שלא להניח תפילין בחול המועד, והמהדרין המשיכו להניח תפילין בבית. האם זאת האמת? לא, זאת פשרה! וידועים דבריו המפורסמים של הרב אהרן ליכטנשטיין על הקושי שלו בחול המועד הראשון בארץ בו היה צריך לקבל את מנהג המקום.

דוגמה שנייה היא נשיאת כפיים. ספרדים נהגו לשאת כפיים בכל יום, אשכנזים רק בשלושת הרגלים. פשרת תלמידי הגר"א – בכל שבת (ואחר כך גם במוסף של ראש חודש). מה האמת? מדוע לא בחרו צד אחד?

האם צום "ז בתמוז חמור יותר מנשיאת כפיים או הנחת תפילין?

ג. על גלותיות, ענווה ותיקון

1. גישתו של הרב סולוביצ'יק, המסתכלת על המדינה בעיניים מציאותיות ולא גלותיות, היא גישה חשובה מאוד. למרות זאת חשוב לזכור שהרב סולוביצ'יק אמנם יצא בחריפות נגד הגישה הגאולית מבית מדרשו של הרצ"ה קוק, אך מצד שני גם תקף בחריפות את אותם סתומי עיניים שאינם רואים כי הקמת המדינה היא נס עצום. לשיטת הרב סולוביצ'יק, אסור לנו להיות שאננים ולחשוב שהגענו אל המדינה האידיאלית אותה חזה הראי"ה קוק; אך גישה ביקורתית כלפי המדינה אינה מפחיתה את הכרת התודה לה' על התקומה, ואת ההבנה שאנחנו במציאות שונה מהמציאות הגלותית שהיינו בה עד הקמת המדינה. המציאות החדשה אינה חייבת להיות גאולית, היא יכולה להיות גם מציאותית. הבאת דברי הרב סולוביצ'יק המתקוממים נגד הגישה

1 לא הרחבתי כאן בציון המקורות. להרחבה עיינו במאמר שהפניתי אליו: "עיקרון הפשרה בתפילה", אתר דעת, אלול תשע"ד.

הגאולית, כביקורת על ביטול צומות החורבן, יש בה מעין הוצאת הדברים מהקשרם. הדברים אמורים גם כלפי דברי הרב סולוביצ'יק שהובאו בפסקת הסיום. הרב סולוביצ'יק, המתנגד בחריפות לתפיסת המדינה כחלק מהגאולה, טוען בדבריו שעדיין לא הגענו למצב של "שלום", אולם אין בדברים אלה התייחסות עקרונית לשאלת "רצו" – "לא רצו".

הקביעה שמבחינה מהותית אין מקום לרצון שלא לצום, סותרת את הנחת היסוד של הסוגיה, המציבה את הרצון כאפשרות המרכזית, בימים שבין "שמד" ל"שלום". כמובן, אין הכרח לרצות לא לצום, וקהילה שבוחרת לצום יכולה לבחור בכך; אך אין בכך כדי לשלול מקהילה החפצה להודות לה' על חסדיו את האפשרות של רצון שלא לצום.

2. אמנם ההלכה יכולה להכיר רגשות מנוגדים – בימים מסוימים מודים על הניסים ובימים אחרים מתאבלים על החורבן, אך בכל המקרים האחרים אין חפיפה בין אירוע הנס לאירוע החורבן. אין בעיה מהותית לציין גם את נס יציאת מצרים וגם את האבל על החורבן, כי הם אינם אותו אירוע. כך גם אין בעיה לציין את חורבן המקדש לצד ההודאה על הקמת המדינה. בניגוד לכך, יש בעיה מהותית לציין את האבל על פריצת חומות העיר כאשר אתה גר בתוך העיר העתיקה, כי מדובר באותו האירוע. אמנם סתירה זו אינה קיימת לשיטת הרמב"ם, הטוען שהצומות הם זכר לסיבות שהובילו לחורבן, אבל כל עוד הולכים לפי שיטת רוב הראשונים – יש בכך בעייתיות. כאשר נוקטים בשיטות של פשרה, כמו זו שהצעת, מתרחשת סתירה חזיתית בין גישות, כי פשרה מעצם מהותה מכילה בתוכה ניגודים וסתירות (גם את שיטת הרמב"ם וגם את שיטת רוב הראשונים). דווקא אם איננו רוצים לנקוט בדרך של פשרה בהלכה, אין סיבה שההלכה תגיע לידי סתירה חזיתית בתוך עצמה.

3. סעיף זה מעלה על נס את שיטת הרמב"ם שאני מאוד מזדהה איתה, אבל צריך לזכור שהיא שיטת יחיד, וכל שאר הראשונים לא פסקו לפיה. העצמת שיטת הרמב"ם, שהתעממה בעולם הפסיקה, היא אחד החידושים במאמרי, מתוך הזדהות עמוקה שלי עם שיטה זו. את הביקורת בסעיף זה אין להפנות כלפי הציבור, אלא כלפי רוב הראשונים שהעמידו את החורבן והגלות כסיבתם של צומות החורבן, והתעלמו מהעוולות החברתיות בהקשר הזה. עולה כאן אפוא שאלה גדולה: בהנחה שטיעוני לטובת שיטת הרמב"ם משכנעים, האם ניתן לפסוק כעת כשיטתו אף על פי שרוב

הראשונים לא הבינו את הסוגיה כמוהו?

לסיום

אני שמח מאוד שעיון בסוגיה הלכתית אחת הצליח להעלות דיונים עקרוניים רבים:

- האם שינוי ההלכה מתחיל מלמעלה (מהמסד הדתי או מהרוב) או מלמטה (מהקהילה שטוענת שיש לשנות)?
  - האם ריבוי מנהגים הוא דבר טוב או רע? האם יש גבול הלכתי שבו יש למנוע את ריבוי המנהגים?
  - האם כאשר טעם הגזרה ידוע ובטל, מאבדת הגזרה את תוקפה?
  - האם האפשרות של פשרה בפסיקת ההלכה היא אפשרות לגיטימית, למרות המורכבות שהיא מביאה עימה?
  - האם ההלכה הבסיסית ללא פשרה אמורה להכיל בתוכה סתירות מהותיות?
  - האם יש להסתכל על המדינה דרך העיניים הגאוליות של הרצ"ה קוק או דרך העיניים המציאותיות של הגר"ד סולוביצ'יק?
  - האם ניתן לשנות את כל המסורת ההלכתית במידה והבנו את ששיטה שלא נפסקה להלכה היא השיטה הנכונה בהבנת הסוגיה בגמרא?
- בתקווה שמאמר קטן זה יפתח פתח משמעותי לעיסוק בסוגיות עקרוניות אלו.